

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

År 1620 fick Söderhamn stadsprivilegier sedan ett gevärsfaktori förlagts till den gamla handelsplatsen. Staden har drabbats av ett flertal bränder under 1600, 1700 och 1800-talen. I dag karaktäriseras staden av välbevarade 1800-tals miljöer som präglats av handel och fiske.

Ulrika Eleonora kyrka är belägen synligt på en höjd i centrala Söderhamn. Kyrkomiljön består av kyrkobyggnad och kyrkogård med klockstapel, tre gravkor, ett gravkapell samt en ekonomibyggnad. I anslutning till kyrkomiljön ligger även församlingshemmet. Söderhamns stad utgör riksintresse för kulturmiljövården, K 603.

Ulrika Eleonora kyrka från sydost. Foto: Niss Maria Legars, Länsmuseet Gävleborg, 2003-03-04.

2.2 Kyrkan

Ulrika Eleonora kyrka uppfördes efter ritningar av Nicodemus Tessin d.y. Kyrkan kunde invigas år 1693. Pågrund av ekonomiska problem färdigställdes aldrig tornet efter Tessins ritningar, utan först 1730-31, troligtvis med inspiration från Eric Dahlbergs teckningar i *Suecia Antiqua et Hodeira*.

Stenkyrkan i barock har en korsformig plan med tresidigt avslutat korparti i öster. Över korsmitten reser sig ett torn, klätt med kopparplåt. Tornet kröns av en tornhuv med spira. Kyrkan står på en kraftig sockel och entréerna är tydligt markerade med murade omfattningar av pilastrar med överstycken. Under 1700-talet förstörades fönstren till nuvarande utseende med spröjsade och rundbågiga fönsteröppningar. År 1883 tillbyggdes de norra korsarmsvinklarna med ett ångpannehus som vid renoveringen 1971-72 inreddes till bl.a. brudkammare. Exteriört är kyrkan till sin form välbevarad från byggnadstiden även om tornöverbyggnaden, fönsteröppningarna och ångpannehuset har tillkommit. Kyrkans nuvarande ytskikt härrör från en renovering 1994. Kyrkan putsades då om med kalkcementbruk och avfärgades med silikatfärg.

Det stora och ljusa kyrkorummet har vitmålade väggar och tak, liksom korsarmarnas tunnvalv och högaltarets hjälmvalv. Under en renovering under 1970-talet eftersträvade man att återgå till 1700-talets färgsättning efter tidigare ommålningar. Bänkinredningen tillkom efter en större renovering 1939-40, under ledning av Knut Nordensköld. Under samma renovering inlades fönsterbänkarna av planhyvlad svartgrå kalksten. Trägolvet som tidigare varit belagt med en linoleummatta och heltäckningsmatta, frilades under en senare renovering, varpå det oljats. Korgolvet är belagt med kalksten efter renoveringen 1971-72 och korfönstren pryds av glasmålningar från 1890-talet. Den monumental altartavla är signerad av Fredrik Westin 1825 och det förgyllda ramverket är utfört av CG Blom-Carlsson samma år. Altararrangemanget omgestaltades senast vid restaureringen 1971-72. Då inköptes det fristående altaret av sten och altarringen öppnades på mitten. Vid vardera sidan om altaret står 1700-talspyramiderna på de stenpedestader som tidigare användes för två kandelabrar. Dopfunten av kalksten införskaffades 1902. Koret, men även kyrkans övriga väggar pryds av flera epitafier och minnestavlor från 16- och 1700-talen. De har uppsatts till minne av stadens familjer.

Den rikt snidade och påkostade predikstolen med ljudtak, stod klar ett år efter kyrkans invigning och hänger fortfarande på samma plats. Predikstolen är tillverkad av Hudiskvallssnickaren Måns Jönsson eller Jonsson och Joachim Lutkenschwager, som tillverkat skulpturerna och gjort finarbetet. Predikstolen blev övermålad under 1800-talet, men frilades från övermålnings under renoveringen 1939-40. Den dekorativa orgelfasaden, samt orgel och sidoläktaren, uppburna av kolonner, är uppförda efter ritningar av O. Lindberg och tillkom vid en större renovering 1883. Enligt odaterade ritningar har kyrkan även haft en orgel- och sidoläktare i ett tidigare skede.

Ulrika Eleonora kyrka, kyrkorummet från väster. Foto: Niss Maria Legars. Länsmuseet Gävleborg, 2004.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården inhägnades ursprungligen av en bogårdsmur med två stigluckor. Efter hand som kyrkogården utvidgats har bogårdsmuren rivits och idag återstår endast den östra sidan med stiglucka. Kyrkogården utvidgades åren 1858, 1876 samt 1929. År 1943 iordningställdes en urnlund i den södra sluttningen och i början av 1960-talet utfördes en omfattande kyrkogårdsutvidgning åt norr.

Mot söder och väster inramas kyrkogården av ett järnstaket, och mot norr av häckar. Kyrkogården har en rik lövträdsvegetation. Stora ädla lövträd växer längs kyrkogårdens gångar och bildar alléer. En hårt beskuren lindallé flankerar uppgången till södra entrén.

Kyrkogården är indelad i flertalet gravkvarter, som skiljs åt med grusbelagda, asfalterade eller stenbelagda gångar. I de västra och norra gravkvarteren närmast kyrkan, på kyrkans närområde åt öster och söder samt längs gångar finns kyrkogårdens äldre gravvårdar. Flera av dem är monumentala i sitt utförande med stenram, järnräcke eller stenståndare med kätting. Mot väster finns gravkvarter från tiden kring 1900-talets mitt. Här är gravstenarna mindre, vissa utförda som vitmålade kors, och placerade relativt tätt. Kyrkogårdens yngre del, längst åt norr, är indelad i mindre gravkvarter avgränsade med häckar. Även längst åt väster finns yngre gravsättningar. På den södra sluttningen breder en urnlund ut sig som är indelad i terrasser. På kyrkogårdens södra del finns även en minneslund.

Kyrkogården. Gravkvarter norr om kyrkan. Foto: Niss Maria Legars, Länsmuseet Gävleborg, 2004.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln, som står till väster om kyrkan, uppfördes under 1740-talet. I klockstapeln finns tre klockor; storklockan från 1915, mellanklockan som senast omgöts 1781 samt lillklockan

från 1748. Klockstapeln renoverades 1939-40. Rötskadad spån byttes ut och fasader och tak målades. Underhållsarbeten med spån genomfördes åter 1994.

Klockstapeln har en kvadratisk form med avfasade kanter i basen. Stapelns nedre del är klädd med tjärstruket spån och entrédörren kröns av ett spetsbågigt överstycke. Mittpartiet är klätt med vitmålad brädpanel som upptill avslutas med ett räcke. På avsatsen står rödmålade trästolpar som bär upp klockhuven. Den karnisformade huven är täckt med svartmålad plåt och kröns av en rund lanternin med spröjsade fönster. Lanterninen har taktäckning av kopparplåt och avslutas upptill av en spira.

2.5 Mariakapellet

Mariakapellet uppfördes år 1905 i nationalromantisk stil efter ritningar av arkitekten Fredrik Falkenberg. År 1962 genomgick byggnaden en renovering då inredningen förenklades. Interiören genomgick senast en interiör upprustning år 2003, då valv och väggar målades om.

Kapellet har rektangulär form och täcks av ett svängt takfall, som även markeras i gavlarna. Taket är täckt med falsad plåt och takfoten är markerad. Fasaderna är putsade i gulgrå kulör och har dekorationer av sandsten. Entrén vätter mot norr och koret mot söder. Altarväggen smyckas av ett gjutjärnsfönster med blyspröjs och glasmålningar.

Mariakapellet från sydost. Foto: Niss Maria Legars. Läns museet Gävleborg, 2004.

2.6 Gravkoren

Väster om kyrkan ligger tre gravkor. Det Lundgrenska i söder, det Östlundska i mitten och det Brolinska mot norr. Det Lundgrenska gravkoret uppfördes år 1820. Den kvadratiske byggnaden är putsad i vit kulör och täcks av ett tälttak med falsad plåt. Den profilerade

takfoten är bland annat dekorerad med en tandsnittsfris. Entrén är markerad med ett kraftigt överstycke. Det Östlundska gravkoret uppfördes under 1700-talet. Byggnaden är liksom de andra, putsad och avfärgad i vitt, men täcks av ett tak med vågformad takbrytning. Det Brolinska gravkoret, uppfört 1816, täcks av ett sadeltak av falsad plåt. Fasadens mitt markeras av en uppskjutande frontespis.

Klockstapeln samt det Lundgrenska, Östlundska och det Brolinska gravkoret från öster. Foto: Niss Maria Legars. Länsmuseet Gävleborg, 2004.

2.7 Ekonomibyggnad

Söder om klockstapeln ligger en ekonomibyggnad, ritad av arkitekt Cyril Stakell år 1954. Byggnadens södra fasad är ihopbyggd med kyrkogårdsmuren. Ekonomibyggnaden är slätputsad och försedd med ett lågt sadeltak med falsad plåttäckning. Den västra delen har mer provisorisk karaktär med träpanel. Tillstånd har år 2004 givits för att riva och återuppbygga ekonomibyggnaden lika som befintligt.

2.8 Stigporten

Stigporten tillhör bogårdsmuren som började uppföras 1737. Stigluckan renoverades år 1961 samt 1971-72, då den även putsades om. I samband med kyrkans renovering 1994, målades även stigluckan med röd silikatfärg.

Stigporten, bogårdsmuren och kyrkan från öster. Foto: Niss Maria Legars. Länsmuseet Gävleborg, 2004.

2.9 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Ulrika Eleonora kyrka ligger väl exponerad på en höjd och har ett dominerande läge i Söderhamns stadsmiljö, som utgör riksintresse för kulturmiljövården. Kyrkans exteriör är till sin form huvudsakligen bevarad i ursprungligt skick, även om tornöverbyggnaden och fönsterförstoringar genomförts senare. Ulrika Eleonora är typisk för det sena 1600-talets påkostade kyrkobyggnader och är en av länets mycket få centralkyrkor och den enda från 1600-talet. Kyrkan har ritats av en av tidens mest betydelsefulla arkitekter, Nicodemus Tessin d.y., vars byggnadsverk kan anses vara av nationellt intresse. Kyrkorummet har genomgått flera förändringar sedan byggnaden uppfördes, och visar på en historisk kontinuitet sedan 1600-talet. I dag berättar främst valv och väggar, predikstolen och epitafierna om kyrkans äldsta epok. Dagens interiör karaktäriseras annars av 1800-talets dominanta orgel- och sidoläktare, samt av 1939-40 och 1970 års renoveringar, som avspeglar samtidens tolkning av den Tessinska barocken.

Även om kyrkogården har utvidgats ett flertal gånger finns delar av den ursprungliga bogårdsmuren samt en stiglucka bevarad. Klockstapeln och de tre gravkoren bildar en tät miljö kring kyrkan. Gravkoren har en betydelsefull personhistorisk anknytning till staden och bildar tydliga länkar till betydelsefulla personer i Söderhamns historia. Mariakapellet är av hög arkitektonisk kvalitet i tidstypisk stil.

Kyrkogården karaktäriseras framförallt av de stora ädla lövträden som bildar alléer längs grus- och asfaltgångarna. Närmast kyrkan, samt längs gångarna finns flera äldre, dekorativa och monumentala gravvårdar, flera försedda med stenram, järnräcke eller stenståndare med kätting. De stora gravvårdarna samspelar med stadskyrkans monumentala karaktär.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Samtliga äldre byggnader på kyrkogården, gravkor, gravkapell och klockstapel är viktiga för den miljömässiga upplevelsen av stadskyrkan.
- Gravkorens samt Mariakapellets tidstypiska arkitektur.
- Kyrkans exteriör är till formen huvudsakligen bevarad i ursprungligt skick.
- Predikstolen, pyramiderna samt epitafier och minnestavlorna från 16- och 1700-talen härstammar från tiden när kyrkan uppfördes.
- Orgel- och sidoläktarna med gjutjärnskolonner.
- Altartavlan med omfattning samt glasmålningarna i koret.
- Bänkarna och bänkstrukturen som understryker kyrkans korsform.
- Kyrkogårdens struktur med växtlighet, trädplanteringar, entréer i form av stigport, murpelare och del av bogårdsmur.
- Kyrkogården äldre gravvårdar, med exempelvis stenram eller järnstaket.

2.10 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Kilström, Bengt Ingmar: *Ulrika Eleonora kyrka i Söderhamn*, Eskilstuna 1997
Länsmuseet Gävleborg: Topografiska arkivet
Länsmuseet Gävleborg: Ärendearkivet
Länsstyrelsen Gävleborg: Kulturmiljöenhetens arkiv
Riksantikvarieämbetet: Byggnadsregistret
Riksantikvarieämbetet: Antikvariska - Topografiska arkivet
Wall, Bruno, Söderhamn-Sandarne kyrkliga samfällighet, 2004

Inventeringsdatum: 2004-03-04 och 2004-05-05

Inventerare: Niss Maria Legars

Ansvar kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Niss Maria Legars och Anna Lindgren

Rapportsammanställning: Niss Maria Legars